

Срџко Лешћарић

РЕАЛИЗАМ МЕТАИСТОРИЈЕ

Међу осам прича које доноси збирка *Sanctus* (1996) из пера Славка Стаменића, бар две биле су својевремено награђене на угледним књижевним утакмицама. Остале, које нису биле исте среће, нису мање успеле. Све скупа заузимају осамдесет страна, а настајале су пуних осам година. Треба истаћи да је ово узнемирујући податак: свака од тих бриљантних проза морала је бити готово исто тако добра и после осмине реченог времена; онај ко тако уме написати оно што мора и има да каже, не би нас смео, зарад тежње перфекцији, лишавати свога чешћег присуства. Стаменић то чини с мирном, можда и тврдокорном одлучношћу.

Дакако, границе између скромности и одговорности на једној страни, а амбиције и таштине на другој, нити су оштре, нити знане. Дучић говори да талентован песник пребива у зони омеђеној поносом, стидљивошћу и чежњом за славом. Писац ових прича одан је читаоцу у себи: ништа није стаменије од његове вере да једна добра књига вреди више од десет осредњих. Бира високе узоре и поштује строге стандарде. Да би ова збирка угледала светлост дана, и да би била доведена до свог дубоког, тамног сјаја, њен се аутор предано и дуго ослобађао вишка својих ноћи, жудећи да читаоци његових прича, једног дана, с лакоћом упијају њихове сокове и наслађују се његовим филигранским писмом.

Авај — само то се и збило! Технички лепо уређена, збирка се појавила у малом приватном издању. Да је објављена код којег од утицајнијих издавача, о њој би се писало и говорило много, одмах по изласку из штампе. Овако, бескрајно удаљена од престоничких канала, сајамских штандова и свих кланова, она је осуђена да чека милост судбине која ће се, можда,

смешито њеној млађој сестри, а кроз то — опет можда — и њој самој.¹ Ипак, замишљам да та малена, а велика књига кружи од руке до руке: они који су имали среће да је нађу јамачно је нуде својим најмилијима. Сваки читалац ових прича пожелело да с неким подели сласт прозе каква се ретко налази. Кома смета ако аутор није славан?

Није пуки случај одлучио да књига дође до мијих руку. Неко од пишчевих пријатеља ко чита арапске приче и белешке што их објављујем овда-онда по нашој периодици, помислио је да би један оријенталиста требало да упозна Стаменићеве текстове, настале амалгамализацијом оријенталних и наших, словенских и балканских мотива и сижеа; прочитавши потом те исте текстове на мој предлог, један други оријенталиста сам дође на сличну мисао: трећи ме, с полетом своје млађане доби и искуством раних пријазнања за мајсторство на пољу кратке прозе, позва да збирку прикажем².

Морадох им се успротивити. Истина, *Sanctus* садржи многа арапска и турска имена и обиље тзв. *шурцизама*; уводна прича прати бег групе јеретика из Багдада — радња се збива у јеку европске ренесансе; још четири приче плету се око домова, или вароши, чији житељи шгују Исуса, али свој часни пост одређују по месечевом кретању и моле се лицем окренути циновском црном монолиту у Меки; јунак једне припада источном народу чије памћење је старије од Мојсијевих таблица, али се последње две миленије потуцао по земљама европског запада и истока, не напавши спокоја ни у постојбини Хазара, чије душе беше придобио; судбине људи различитих закона и обичаја преплићу се у густој атмосфери балканских касаба, као у Андрића и Селимовића. Може се намах помислити да је таква потка ближа ономе ко чита и с десна на лево, ко је сазнавао облике времена под кубети-ма источњачких двораца и богомоља и ходао за мирисима зачина на суковима. Па ипак, то је штиво о којем треба да разговарају компетентни тумачи и познаваоци књижевности, наше и свакоје друге, а не — или бар не на првом месту — класични филолози и зналци арапских класичних и модерних бајки.

Поред тога, *Sanctus* је књига која не говори о Оријенту, ни о исламу и муслиманима, као ни о православцима, ни о католицима, ни о проте-

¹ Збива да ли је то судбина? Да овај мали текст, који није стандардни приказ, можда ни сеје, већ пре забелешка са специфичном визуром (и сада додатим двема фуснотама), није бесмислено чекао готово две године (од чега неколико месеца, и то се мора признати, под бомбама белосветских добронамерника) под хрпама ауторских предлога у редакцији београдске *Књижевности* којој је поверен у крпкој вери — и уз надљсна уверавања — да ће ићи „у другом наредном броју“ па у „првом следећем“, све до „шта ћете, сад је морао да иде ратни број“ и да „видите и сами, немамо критику већ неколико бројева“, он се не би појавио с толиком доцњом, пуне три године после књиге која га је произвела. Ништа значајно — осим што је сама књига сувише вредна да би била прехутана од стране угледног часописа чије име носи високу моралну обавезу. Два приказа *Sanctus*-а која сам запазео у периодици пуна су хвале; али, колико тако добрих збирки треба да објави неки Стаменић код непознатих издавача да би бар једна, последња у претпостављеном низу, била овењана ловорикама какве заслужује и, тада тек, извукла на површину и оне претходне?

² Зарад читања интегралног превода Ибн Арабијевих *Драгуља мудросији* који је потписао тај други, поједини ће странци учити српски као што су га неки учили зарад читања Ђурићевог превода *Илијаде*. Јован Кузминац (1944—1999) није сачекао да на *Просветителном* сајамском штанду овог октобра види на српском одштампано то највеће Ибн Арабијево мистичко дело из 13. века, које Енглези, Немци, Французи и Руси нису никада у целости превели, мада су га објављивали у оквиру пројеката попут знамените оксфордске едиције *The Classics Western (sic!) Spirituality*. Достојно име *таковог читатеља* Стаменићеве збирке помињем овде зато што оно пружа ваљано покриће управо за приписивање мистичарског доживљаја јединства оној спиритуралности која, као што ћемо видети, избија из пишчевих мисли о судбини.

стантима; ни Рим, ни Јерусалим, ни Византија нису њени субјекти; она говори о људима чији су *животи* суштински подређени сударима цивилизација. По њој, граница трансформабилности култура видљива је само у бићу појединца; вере и етникуми само су *аспекти* у пределима бурних душевних погреса; латинске фразе прешићу се са гречизмима, арабизмима и славјанизмима: један лудо заљубљени доминикански мисионар у Ниппу постаје лутајући дервиг; два славонска хајдука, Србин и Хрват, харају, пију и умиру нераздвојни попут близанаца; кћи старог пазарског чаршилије удаће се за српског војног лекара ако овога не стигне куршум њених и његових сународника које његова војска изгони из јужних крајева почетком нашег столећа; испод малтера цамије општећене гранатама помалају се фреске; мисао да ништа што је једном било не може нестати без трага, која слави Емпедоклово име, угнездила се у срцу оријенталног духа да би се, много касније, наново објавила Западу. Распоред мотива у тих осам прича обухватио је агон прожимања оваквих сучељених судбина.

Неко од оних који су читали књигу на мој предлог, хвалећи се уживањем које му је приуштила, проблематизовао је ову обухватност, страхујући да је писац прекорачио границу урачуњливе смелости. Не мислим да је та бојазан оправдана. Говорећи о животима својих јунака, њиховим уклетостима и кобима, Стаменић је вишестратно повлачио трансверзале међу далеким територијама, раздвојеним временима и разноврсним људима и женама, вешто градећи складне спојеве.

Није, дакле, било копче која би ове чудесне приче учинила читљивијим неке које су ствари из исламског појмовника релативно блиске, а оријенталне етимологије прозачне. Оријентално у њима само је реалитет у функцији њихове метаисторичности. Као оријенталиста, ја о њима немам шта да кажем, осим да посведочим управо то, додајући да је оријентално у њима ненапорено, да је студиозно инвестирано. (Допуштам да би то мало сведочанство могло имати извесног значаја; у крајњем, оно је неважно.) Ко би говорио о Стаменићевим причама из перспективе што не би била универзална, космичка, тај би промашио циљ свој, и циљ ових прича.

Но, тешко би било рећи какав је њихов циљ — осим што је њихов аутор био принуђен да их напише, јер сања један свет бољи од постојећег. Можда се оне задовољавају тиме да нас забаве. Тај циљ неће им измаћи — ко почне читати једну причу, неће испустити књигу из руку док их не прогута све.

Сигурно је да ће нас ове приче оплемењити. Њихова модерна наративна структура, ритмично сложена и узбудљива унутрашња архитектоника, прецизни израз и језик поседују врхунску чар коју кратка проза и богат језик могу достићи. Стаменићеви јунаци, како је истакао Ђорђе Ј. Јанић у поговору књизи, носе у себи „христоликост која се очитује као вољна спремност на саможртвовање”. Укрштање појединачних и колективних је, јесте ауторов начин да говори о незајажљивој потреби људи да је митологизовањем превазилазе.

Поменух, успутно, Стаменићев језик. Морам додати да из сваког његовог ретка зраче урођени дар и љубав за језик, за његове енигме и мистерије, којима ниједна теорија о магији књижевности није још нашла одговора. Пристрасно верујем да би Стаменић био од оних ретких који имају моћ да „хватају” нити у математичко-логичким лавиринтима и семантичким алгоритмима што одликују структуре, спољне и дубинске, једног језика какав је арапски. Плени вештина којом овај писац комбинује модерну

лексику и синтаксу с архаичном и архаизованом стандардну норму с дијалекатском, не бојећи се — и опет с покрићем! — да зађе у изоглосе на просторима далеким од свог ужег завичаја.

Документарна подлога Стаменићевих прича чини се уверљивом. Али не верујем да је њена истинитост од пресудног значаја. Ма када и ма где да је писац пронашао мотиве за *своје* приче, копајући по ко зна којим и чијим архивима и документима (или их стварајући сам), остаће споредно — бар за овај запис и његов скромни домет. Битно је једно: ти мотиви су и универзални, и разноврсни, и везани за пишчев хабитус у мери која им обезбеђује аутентичитет.

Ваља истаћи да ове приче пишу случајно уобручене у једну збирку. Оне чине хомоген циклус, јер их, уз истоветан постмодернистички поступак (комбиновао са „техникама старих мајстора“), повезује средишња нит — страшно проклетство судбина људи захваћених бујицама великих збивања. Закони се извргавају своју супротност (или су као сопствена супротност настали, не досегнувши сјај искре што их је најављивала?), јер штите колектив од сваког самосвојног искорача индивидуе; реална потреба за сигурношћу потхрањује нечовечност. У стваралачком трансу изазваном падахнутим осећањем за човека и његов свет, Стаменић нам прича општу повест човечанства, која је сва испуњена патњама недужних бића ухваћених у замке судбине.

Устројство силе јавља се као чудовишни *органон* чији удови различито се смрт, а живе и мру у страху од воље којој служе. Да би вршили улогу ко би, они бивствују међу попорима које су памепили онима над којима ту вољу спроводе.

Дејственост овог монструма што обитава у тајним дубинама човека и његове повести читалац слуги на почетку сваке приче; на крају сваке, он је пренеражен и поражен, јер драмски набој расте прогресивно и јер жртве страдају кад су надомак спаса. У првој причи, чувар закона у суром санцаку бескрајног османског царства предаће сечивима групу богољубних незнаца да би избегао опасност прекора својих мамурних господара; у „Трену Јешаје Кајона“ јунака стиже смрт у часу отелотворавања његовог сна о животу достојном човека; у причи „Христелубив сербскиј род“ жртва изродне власти је читав народ, слућен пред светим именом слободе чије се значење вечно слуги а остаје непознато; у последњој, „Моћ“, коју творе једна филмски жива сцена из најновијег ратног лудила и неколика библијска пасажа, катарза се досеже бегом у надстварно.

Превише сензибилан да би стварао дела која „ангажовано“ третирају актуелну стварност. Славко Стаменић (Краљево, 1961) своје приче гради на реалним збивањима сменганим у претходна столећа, или на обод сопствене стварности. Ликове осликава претежно унутарњим цртама, поштујући план слике по дубини и достижући рељефност у малом броју потеза. Дијалози су сажети и виртуозни. Верује да прича мора имати догађај, али се заплет ограничава на функцију средства, које замајац приче узноси до висине симбола.

Обдарен том ретком сензибилношћу, уз изграђено техничко и стилско мајсторство, Стаменић нам уверљиво приказује како се од повести, коју чини истинска трагика људских живота, творе колоплети идеја звани историја. Он метафизику насиља и ванвремени очај људскости осликана прозном палетом коју красе загасити тонови с проблесцима светлости у пуноћи зредог исказа.